

Роман Вєприв

**РЕФОРМЫ 1965–1970 ГГ. В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ ИВАНО-ФРАНКОВЩИНЫ:
УСПЕХИ И ПРОСЧЕТЫ**

В статье проанализированы методы и средства внедрения экономических реформ в сельском хозяйстве Ивано-Франковской области, изменения в системе "колхозной демократии", стан кадрового обеспечения специалистами и работниками массовых профессий, успехи и просчеты.

Ключевые слова: Ивано-Франковская область, экономические реформы, сельское хозяйство, кадры, колхозы.

Roman Vepriv

**REFORMS 1965–1970 IN THE RURAL ECONOMY IVANO-FRANKOVSKYNU:
SUCCESS AND MISCALCULATIONS**

In article proanalyzyrovany methods and means of introducing reforms in economic performance rural economy Ivano-Frankivsk region, changes to the syssteme "kolhozn democracy", the state person- nel securing professionals and employee mass professions, success and miscalculations.

Key words: Ivano-Frankivsk region, economic reform, agriculture, kadre, farms.

УДК 94(477)

Сергій Бондаренко

**РОЛЬ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ В ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ
ТА ДІЯЛЬНОСТІ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ
НАПРИКІНЦІ 80-Х – НА ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ ХХ СТ.**

У статті, використовуючи архівні матеріали та періодичні видання, автор розглядає вплив західних областей України, зокрема Тернопільської області на процес інститулізації та основні напрямки діяльності Народного Руху України у контексті відродження української державності наприкінці 80 – на початку 90-х років ХХ ст.

Ключові слова: Народний Рух України, Західна Україна, відродження, українська державність, кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст.

Актуальність досліджуваної проблеми, полягає у тому, що в умовах відродження і розбудови Української держави як суцільного народного витвору, на перший план постає завдання включення до державного розвою народного чинника, перетворення його на сили та могутності держави. Значні здобутки у вирішенні національних державотворчих проблем, стимулюванні українського народу, всіх етносів, що проживають в Україні, у державотворенні наприкінці 80-х на – початку 90-х років ХХ ст. мав Народний Рух України (НРУ).

Українці упродовж тисячоліть боролися за свою державу. Саме тому естафета змагань за Україну передавалася від покоління до покоління. Знамено боротьби за волю гідно прийняли члени Народного Руху України. 25 березня 1999 р. В. Чорновіл визначав Рух – як політичну силу, котра найбільше зробила для того, щоб Україна стала незалежною державою [1]. З огляду сьогодення важко з цією думкою не погодитись.

Виникнення "НРУ за перебудову" є унікальним прикладом у вітчизняній історії, коли громадська політична організація виникає не стільки за ініціативи її творців, ідеологів, скільки внаслідок суспільної потреби, всупереч перешкодам, які чиняться збоку. Ідея створення НРУ, як і належить, висловлювалась представниками національної еліти, однак її здійснення цілковито стало заслугою активістів "середньої" ланки, які в умовах боротьби з аморфними, але все ще небезпечними силами влади, реалізували задум.

Мета статті – дослідити роль західноукраїнського регіону в інституалізації та діяльності НРУ в досліджуваній період.

Процес інституалізації НРУ розтягнувся у часі й мав свої особливості на заході та сході республіки. Не варто також залишати поза увагою розгортання багатопартійності як виразу плюралізму думок, що, безперечно, було альтернативою широкій масовій громадській організації типу НРУ і врешті-решт стало причиною його реорганізації на III зборах НРУ в м. Києві. Важливе значення має з'ясування еволюції програмних засад організації та її відповідності постійно змінним, динамічним умовам розвитку суспільства.

Перші крайові організації "НРУ за перебудову" виникають після публікації в "Літературній Україні" проекту програми НРУ у західних областях республіки. Тиск з боку місцевого партапарату у цих випадках, зазвичай, лише посилював бажання створити рухівські осередки. Ініціатор створення Тернопільського крайового Руху Г. Петрук-Попик згадував, як, повернувшись до Тернополя із чергового пленуму Спілки письменників України (СПУ) 29–30 листопада 1988 р. під враженнями активної роботи київських митців з утворення НРУ, він отримав вказівку з обкому партії засудити як їх роботу, так і власне ідею створення потужної народної організації на підтримку перебудови. "Для мене то був страшний удар, – згадує поет, – я вперше з особливою гостротою побачив, усім серцем відчув, що стара, консервативна партократія ніякої перебудови не хоче, що господарі існуючої системи дбають лише про те, аби в їхніх "уділах" нічого не змінилося, а балачки про перебудову – тільки маска не більше" [2, с. 2].

Починаючи з наступного місяця Г. Петрук-Попик обговорює можливість створення крайової організації з місцевими інтелектуалами М. Левицьким, Б. Бастюком, М. Куземко, Л. Крупою, О. Корнієнком, Б. Ткачиком. За їх підтримки, 24 березня 1989 р., відбулися установчі збори Тернопільської обласної організації НРУ, на котрих були присутні 208 осіб, з них – 6 членів СПУ, 86 – літоб'єднання, та 17 – Товариства української мови (ТУМ) [163, с. 259]. Реакція партійних структур на її появу виявилася жорсткою. Ініціатора створення Тернопільського крайового Руху, секретаря обласної СПУ навіть було виключено з партії [3, арк. 70]. Поява рухівської організації на периферії була конче необхідною для з'ясування того, як діятиме влада щодо рухівських активістів. Не випадково установчі збори цієї організації обмежилися обговоренням та підтримкою опублікованих проектів рухівських документів.

Виникнення осередків у Тернополі, Вінниці, Рівному чи навіть Львові не мало б такого резонансу й важливості, як його поява у Києві. Невипадково, ініціативна група з проведення цих зборів на чолі з М. Поповичем буквально настояла на тому, аби вони відбулися виключно у Києві, а не деінде, навіть за межами республіки.

З метою сприяння розвитку політичної і громадської активності, творчої участі громадян у суспільному житті на шляху відродження Української держави наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття НРУ застосовував різні форми і методи політичної боротьби. Найчастіше використовувалися: мітинги, демонстрації, голодування; заклики до страйків, участі в них, акти громадянської непокорності, а також засоби масової інформації, як впливової сили на суспільно-політичну думку.

Характерними рисами та особливостями боротьби за незалежність України упродовж літа 1989 р. – березня 1990 р. були: багатовекторність політичного протистояння та різноманітність його форм; стихійне переростання одних форм політичних акцій в інші (зустрічі з народними депутатами СРСР, пікетування, панахиди – у демонстрації та мітинги); неоднакова ступінь політичної активності у різних регіонах України, переважання національно-патріотичного акценту у громадських акціях НРУ на вісі Київ-Львів, та соціального у Донбасі та більшості східних областей; різке посилення політизації громадських заходів; втягнення в орбіту виступів-протестів дедалі ширших кіл спільноти; посилення силового тиску на НРУ з боку правоохоронних органів, наростаюче зростання його авторитету і прогресуюча втрата партійними структурами контролю за перебігом подій та розгортанням політичного процесу в республіці.

Перелічені політичні чинники переплелися в цей час у цілий клубок, що врешті-решт і привело до якісних змін: наростаюча "мітингова стихія" фактично проросла у хвилю "провінційних" революцій у Чернігові, Чернівцях, Львові, Тернополі та інших містах України. "Провінційні революції" не лише остаточно активізували провінцію, а й дали їй можливість усвідомити своє місце і роль у політичному житті України, виявили слабкість партійних структур, які фактично перейшли у глухий захист.

Підхоплений "мітинговою стихією" громадсько-політичний рух дедалі більше виявляє свою активність, втрачаючи стабільність. Найбільш поширеними та дієвими формами впливу НРУ на офіційну владу і піднесення національно-політичної свідомості громадян в Україні у цей час, були мітинги та демонстрації: з початку 1989 р. до лютого 1990 р. НРУ організував та провів 1565 масових заходів, в тому числі 732 несанкціонованих, у яких взяли участь більше як 2 млн осіб. Найбільш політично активними були Львівська, Івано-Франківська, Кримська, Полтавська, Тернопільська, Харківська, Донецька області та місто Київ [4, арк. 41].

12 листопада 1989 р. за ініціативою НРУ в Західному регіоні України проведено низку мітингів: в Ужгороді під гаслом "Проблеми міста", у Коломиї та селі Цехів Рогатинського району Івано-Франківської області – з проблеми демократизації майбутніх виборів, у Луцьку – з питань екології та наслідків Чорнобильської аварії, у районних центрах Рівненської області – Корці та Червоноармійську, висувалася проблема "Голод 1932–1933 років в Україні", у Дубно мітингуючи демонстрували підтримку утвореній організації НРУ. За десять місяців 1989 р. в республіці

руховими організаціями було проведено 927 масових заходів, у яких взяло участь понад 500 тис. осіб [5, арк. 143].

Про наростаючі настрої протесту переконливо свідчило те, що 445 акцій (тобто 48 %) були несанкціонованими. Найскладніша ситуація для офіційної влади склалася в Західному регіоні республіки: у Львівській області проведено 201 несанкціонований масовий захід, у Тернопільській – 44, Івано-Франківській – 34. Своєю активністю відзначились і неформали м. Києва та Київської області, де відбулось відповідно 34 та 37 несанкціонованих масових зібрань. Влада намагалася боротись проти наростаючої мітингової стихії не лише заборонами, а й адресними репресивними заходами (так званими "мікрорепресіями") – упродовж січня-листопада 1989 р. до адміністративної відповідальності притягнуто понад 800 осіб, у тому числі 253 організатори та активні учасники несанкціонованих масових заходів [6, арк. 143].

Слід відмітити, що важливою віхою суспільно-політичного життя і своєрідним каталізатором розгортання хвилі "провінційних" революцій став "живий ланцюг" між Києвом та Львовом, проведення якого було ініційоване НРУ на відзначення 70-ї річниці об'єднання в одну державу 22 січня 1919 р. Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки.

Готуючись до запланованої акції, секретаріат Руху підготував значну кількість листівок, повідомлень у пресі та на радіо. Було проведено організаційні наради у Києві та в містах, розроблено детальний план, скопійовано карти, підготовлено тисячі примірників газет, журналів та іншої літератури, забезпечено автобусами учасників акції з Києва та делегації крайових організацій сходу України. Проведення "живого ланцюга" мало на меті засвідчити єдність України, зблизити її західний та східний регіони, ліквідувати у свідомості східних українців образ ворога-західняка, апробувати та продемонструвати реальну силу структур НРУ, використати трибуну масових мітингів для пропаганди національно-демократичних ідей та ідеалів. "Ланцюг" мав розширити вплив опозиційних сил, підкреслити, що основна вісь, навколо якої гуртуються національно-патріотичні кола, проходить саме через Київ та Львів [7, арк. 2–4].

21 січня 1990 р. "живий ланцюг" простягається за лінією Київ-Житомир-Рівне-Тернопіль-Львів-Івано-Франківськ. У ньому, згідно з офіційними даними, взяло участь 450 тис. осіб, а за твердженням Руху – майже 1 млн [8, с. 105].

Крім "живого ланцюга", святкування річниці Акту злуки УНР та ЗУНР включало і проведення низки мітингів та маніфестацій. На території Львівської, Івано-Франківської, Рівненської, Житомирської, Волинської областей та міста Києва проведено у рамках цієї акції 30 мітингів, у яких взяло участь близько 95 тис. осіб. Найбільш багатолюдні мітинги відбулись у Львові (до 20 тис. осіб), Тернополі (20 тис. осіб), та Києві (до 16 тис. осіб). На деяких мітингах виступали представники Народних фронтів Азербайджану, Вірменії, Литви, Білорусії. Основний зміст промов, що звучали на цих зібраннях громадськості, зводився до уславлення Акту возз'єднання УНР і ЗУНР та до закликів активної боротьби за незалежну самостійну Українську республіку [9, арк. 1].

На протилежному кінці "живого ланцюга" – у Львові, біля пам'ятника І. Франку – зібрався двадцятитисячний мітинг. Зміст промов свідчив про значну радикалізацію опозиційних сил та поглиблення "провінційних революцій". У Зборові Тернопільської області лунало: "Доженемо та переженемо Прибалтику" [10, арк. 17].

У ході виборів до Верховної Ради УРСР у березні 1990 р. Демократичний блок України, у якому основною силою був Рух, завоював у цілому в республіці 1/4 мандатів. При цьому в трьох західних областях – Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській – Рух одержав повну перемогу, а компартія в багатьох місцевих радах опинилася в опозиції.

Вибори 4 березня 1990 року не принесли націонал-демократам успіху. Було здобуто лише 111 мандатів, однак, це певною мірою компенсувалося повною перемогою у Галичині, що дозволило негайно приступити до формування демократичних рад. Одними з перших їх рішень були "декрети про владу", які юридично підтверджували повноваження рад як виконавців народної волі та передбачили підконтрольність суду, прокуратури, міліції та КДБ відповідним територіальним радам, рішення про дозвіл використання національної символіки, перейменування вулиць, демонтаж пам'ятників, деполітизацію підприємств, державних установ та навчальних закладів, українізацію освіти. Звичайно, подібні рішення йшли у розріз із діючим законодавством і викликали різкий протест як з боку місцевих комуністів, так і центральних органів влади.

Найбільш успішним проектом галицького політикуму стало створення "Галицької Асамблеї" для налагодження тісної співпраці між обласними радами регіону. Її найбільшим апологетом виступав голова Львівської обласної ради, народний депутат УРСР В. Чорновіл, мотивуючи це політичною однорідністю регіону, існуванням певних елементів економічної блокади з боку КПУ, приблизно однорідним ставленням до референдуму 17 березня 1991 року, а також певними історичними моментами в утворенні УРСР та входженні до неї Західної України [11, арк.68]. 16

лютого 1991 року у приміщенні Львівського оперного театру у присутності близько 1200 осіб відбулася перша об'єднана сесія Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської обласних рад народних депутатів, яка успішно вирішила ці завдання [12, арк. 101–102]. 5 вересня 1991 року у Тернопільському палаці культури ім. Леся Курбаса відбулася друга планова сесія "Галицької Асамблеї", яка з огляду на майбутній референдум з питання незалежності та президентські вибори була дуже заполітизованою. В основному піднімалися питання, пов'язані з реорганізацією влади і демонтажем радянського ладу [13, арк. 2–7].

Незважаючи на доволі оригінальний задум регіонального співробітництва "Галицька Асамблея" не мала продовження. Однією з основних причин її ліквідації називають небажання як її учасників, так і республіканського керівництва провокувати інші регіони, насамперед Східної України, на предмет автономізації й поширення відцентрових тенденцій. Відіграла свою роль і поразка на президентських виборах В.Чорновола – яскравого прихильника федералізації держави та натхненника галицького співробітництва. Крім того, Асамблея створювалася під незалежність, для консолідації найбільш національно активного регіону, а не для незалежності, що без сумніву також позначилося на її ліквідації.

Варто відзначити важливе значення для пропаганди ідей національного державотворення серед населення проведення референдумів 17 березня та 1 грудня 1991 р. Для агітації на останньому з них використано близько 2 млн листівок, десятки мільйонів іншої літератури, створено й забезпечено діяльність 647 агітгруп, чисельністю понад 20 тис. осіб, а більше 200 тис. спостерігали за подіями на дільницях [14, с. 75]. Райони Східної України поділялися між відповідними адміністративними структурами Галичини (в середньому по 5–6 районів, 90–130 сіл). Зокрема, за Тернопільською областю закріплювалася Хмельницька, Полтавська, Сумська, Донецька, Запорізька, Дніпропетровська та Кримська області. З Тернополя поїхало 100 художньо-агітаційних бригад (200 осіб), пізніше близько 100 студентів, а останніми 1050 спостерігачів (400 з міста і 750 з районів) [15, с. 28, 34].

Не в останню чергу, завдяки потужній агітації національно-демократичних сил населення України підтримало ідею незалежності. Логічним підтвердженням піднесення національної самосвідомості громадян України стало проголошення її незалежності як основної політичної умови для практичної реалізації народного суверенітету, стало точкою відліку нового етапу історії України, яка супроводжувалася злетами і падіннями національного поступу, історії, яка стала на довгий і драматичний шлях політичного самовизначення народу. У цьому значна заслуга Народного Руху України.

Список використаних джерел

1. Чорновіл В. Ми живемо розкуто і вільно / В. Чорновіл // Літературна Україна. – 4 жовтня 1991.
2. Петрук-Попик Г. Незалежності нема альтернативи / Г. Петрук-Попик // Вільне життя. – 24 жовтня 1990. – С. 2.
3. Центральний державний архів громадських організацій України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 32, спр. 2534, 325 арк.
4. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2872, арк. 41–42.
5. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2556, 74 арк.
6. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2767, 172 арк.
7. Літературна Україна. – 15 лютого 1990.
8. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2907, 166 арк.
9. Державний архів Тернопільської області, ф. П.–1, оп. 39, спр. 27, 38 арк.
10. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2899, 252 арк.
11. Державний архів Львівської області, ф. Р-221, оп. 3, спр. 1193, 103 арк.
12. Ухвала Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської обласних Рад народних депутатів "Про політичну ситуацію в Україні" // Відродження. – 14 вересня 1991.
13. Поровський М. Забутий заповіт борцям за Україну / М. Поровський. – Коломия, 1996. – 160 с.
14. Шостак Й. Відродження держави. Тернопільщина у Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року. Документи і спогади учасників / Й. Шостак. – Тернопіль: Джура, 2001. – 448 с.

Сергей Бондаренко

РОЛЬ ЗАПАДНОУКРАИНСКОГО РЕГИОНА В ИНСТИТУАЛИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАРОДНОГО РУХА УКРАИНЫ КОНЦЕ 80-Х – НАЧАЛЕ 90-Х ГОДОВ XX В.

В статье автор, используя архивные материалы и периодические издания, рассматривает влияние западных областей Украины, в частности Тернопольской области на процесс институализации и основные направления деятельности Народного Руха Украины в контексте возрождения украинской государственности в конце 80 – в начале 90-х годов.

Ключевые слова: Народный Рух Украины, Западная Украина, возрождения, украинская государственность, конец 80-х – начало 90-х гг.

Sergiy Bondarenko

**PARTICIPATION OF WESTERN UKRAINE IN THE NARODNYI RUKH
OF THE LATE 80-S EARLY 90-IES OF XX CENTURY**

The article examines the impact of Western Ukraine, in particular of the Ternopil region activities of Narodnyi Rukh of Ukraine in the context of the revival of Ukrainian statehood in the late 1980s – early 90-ies of XX century.

Key words: Narodnyi Rukh of Ukraine, western Ukraine, rebirth, Ukrainian statehood, late 80's – early 90-ies of XX century.

УДК 94(477)

Микола Бушин, Олена Суденко

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ УМОВ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАДАПТАЦІЇ ДЕМОБІЛІЗОВАНИХ
ВОЇНІВ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ В УКРАЇНІ**

У статті проаналізовано окремі наслідки Великої Вітчизняної війни та їх вплив на становище різних соціальних категорій, зокрема колишніх воїнів та окреслені деякі аспекти політики органів державної влади, скеровані на полегшення процесу соціальної реадaptaції фронтовиків на території України.

Ключові слова: реадaptaція, демобілізовані, допомога, інваліди, жебрацтво.

Події Великої Вітчизняної війни значно вплинули на моральний та психологічний стан населення України, та призвели до зміни поглядів, у певної його частини, на ту систему цінностей, що склалася у довоєнний період.

Повоєнний період був одним із ключових етапів у розвитку радянського державного устрою і суспільства. Ці роки залишили практично без змін політичну й економічну систему в СРСР, хоча у суспільстві, після переможного завершення війни, відбувалися зміни, пов'язані з надіями та очікуваннями, які викликали особливий психологічний клімат і настрої. Населення країни увійшло в мирне життя, сподіваючись, що за порогом війни залишилось усе найстрашніше і важке. У масовій свідомості виник образ "життя-свята", за допомогою якого моделювалася особлива концепція повоєнного життя – без протиріч, напруги. Стимулом розвитку цієї концепції був лише один чинник – надія. Вона викликала небувалий оптимізм, емоційне завзяття народу, що дозволило досить швидко вирішити основні завдання відбудови [10, с. 6].

Безпосереднім наслідком воєнного часу для українського соціуму після війни, був процес творення нових соціальних груп – репатріантів, військовополонених, інвалідів війни, демобілізованих, дітей-сиріт тощо. Досліджуючи різноманітні аспекти означеного періоду вітчизняної історії, значний інтерес викликає питання реадaptaції демобілізованих воїнів радянської армії. Одним із пріоритетних напрямів зазначеного питання є вивчення проблем, що стосуються морального та психологічного стану бійців, що повернулися з фронту. Це були люди зі своєрідним сприйняттям оточуючих обставин і зміненою психологією. Пристосування їх до мирного життя відбувалося досить складно. Для багатьох радість повернення перехрещувалась із сумними звістками, адже багато хто не знайшов своїх родин, зв'язок з якими було втрачено під час війни. Основними чинниками, що визначали потреби фронтовиків були їх роль і місце у повоєнному суспільстві, облаштування побуту й повсякденного буття, наявність необхідних соціальних умов.

Об'єкт дослідження – стан демобілізованих воїнів у повоєнний період на території України.

Предмет дослідження – заходи органів державної влади, спрямовані на допомогу демобілізованим бійцям.

Мета дослідження – аналіз умов, за яких відбувалася реадaptaція фронтовиків у повоєнний період (1945 – 1946 рр.).

Завдання дослідження – значення наслідків Великої Вітчизняної війни та їх вплив на становище демобілізованих воїнів у суспільстві.

До окремих аспектів означеного питання зверталися у своїх дослідженнях такі радянські науковці, як М. Коваль [1], П. Денисенко [2], В. Юрчук, І. Кожукало [3]. Аналізуючи дослідження вітчизняних сучасних науковців, які у своїх працях торкалися питань пов'язаних з наслідками Вітчизняної війни у соціальній сфері, потрібно назвати таких авторів як О. Лисенко [4], Т. Першина [5], Л. Ковпак [6], І. Перехрест [7], І. Рибак [8], В. Швидкий [9], В. Даниленко [10]. Необхідно наголосити на важливості таких досліджень для сучасної історичної науки, адже вони розкривають